

Reportage

Rasera rivningsnormen

Hur gör vi för att värdera bättre,
bevara mer och riva mindre?

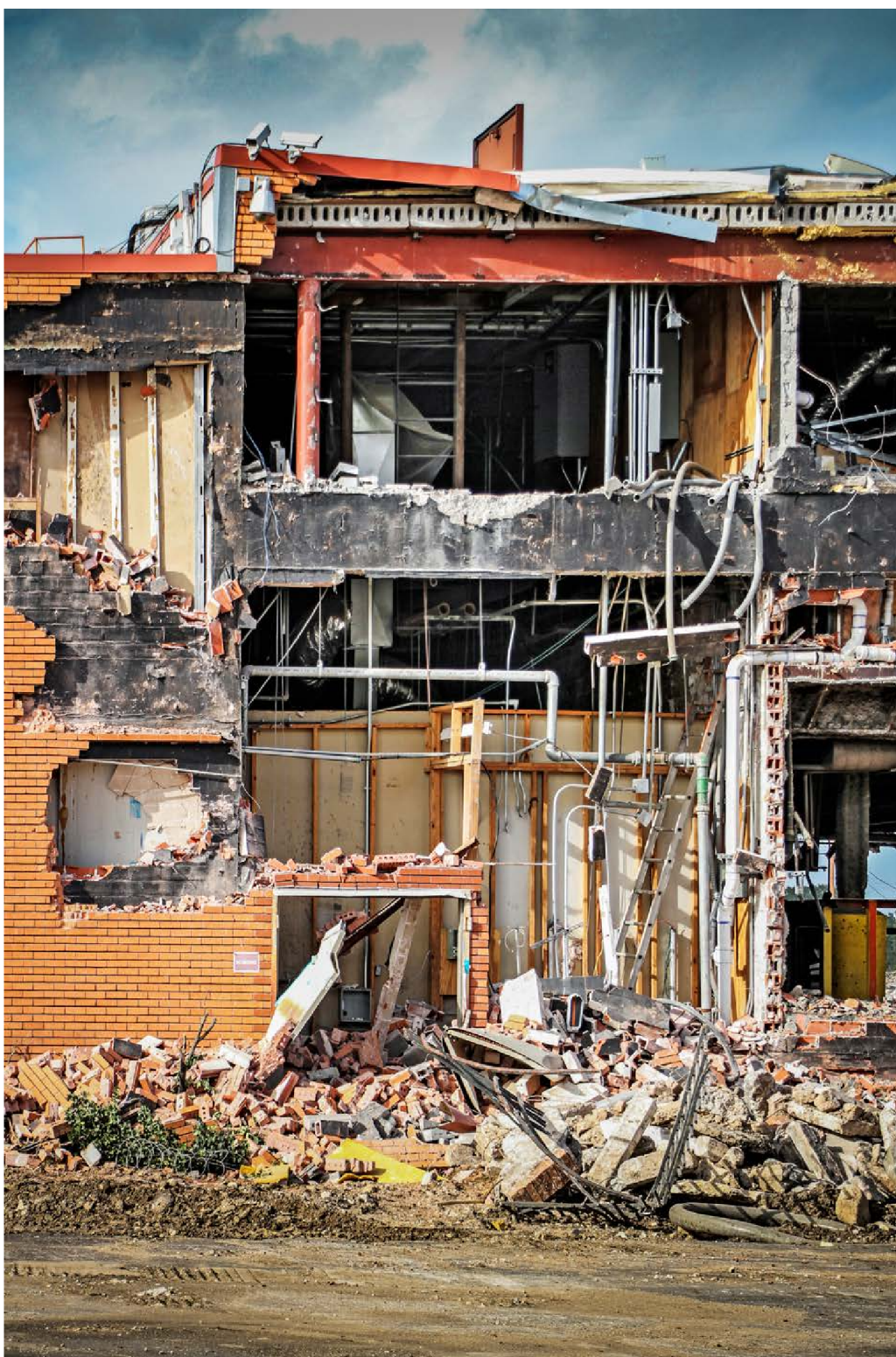
Joanna Zawieja undersöker en
arkitektroll i förändring.

Branschen är med på analysen: byggande och förvaltning av fastigheter slukar material och energi. De flesta arkitektkontor inser att de måste segla under grön flagg för att över huvud taget ha en framtid. Men hur grön denna flagg faktiskt är, det varierar.

Ett radikalt perspektivskifte som framhållits på sistone är antagandet att framtidens alla byggnader redan är uppförda. Nu måste byggsektorn fokusera på om- och tillbyggnader. Tar vi detta antagande på allvar följer en mängd frågor, inte minst gällande arkitekternas roll i en sådan omställning. Hur ställer vi om till att bygga mindre? Vilka verktyg har vi och vilka kunskaper behöver vi för att omforma det befintliga?

Jag ställer frågorna till tre arkitekter, alla med erfarenhet av att ha arbetat med ombyggnader, i skiftande roller – inom akademien, som affärsutvecklare, som beställare och opinionsbildare, och som projekterande arkitekter.

Lone-Pia Bach är professor i restaureringskonst på KKH och har arbetat med byggnadsarv i snart 30 år. I höst leder hon kursen POST-ACCELERATION – framtiden är redan byggd. I en text som i stor

Rivning framstår alltmer som en irrationell kapital- och miljöförstörande verksamhet.
Foto: Rob Smith

Rivningsplanerna för Alviks Strands kontorsområde i Stockholm har ifrågasatts. Båghusen ritades 1990 av CAN arkitekter, i fonden Lennart Bergströms kontorshus i tegel från 1970-talet.
Foto: Vasakronan

Rasta Nyköpingsbro ingår som ett av studieobjekten i kursen "Post Acceleration" på Konsthögskolan 2021–2022. Uppförd 1986 efter ritningar av arkitekt Kenneth Ohlsson och konstruktör Stig Selin.
Foto: Tord Strömdal

Rivningen av Marieviks udde i Stockholm har pausats efter att detaljplanen för området har överklagats. Kontorsfastigheten Marievik 15 ritades av Anders Berg och Erik Thelaus 1980.
Foto: Holger Ellgaard

utsträckning kommer att handla om det platsspecifika gör jag intervjuerna digitalt. Jag befinner mig i USA under våren, Lone-Pia Bach pratar från sitt kök i Nyköping.

– Vi bygger tätare än någonsin i dag, och vi river funktionsdugliga byggnader. Det är som om vi glömt bort vilka värden som gick förlorade i 1960-talets saneringar, säger Lone-Pia Bach.

De senaste åren har Lone-Pias studenter tittat närmare på planerade rivningar, bland annat Stockholmsområdena Marievik och Alviks strand där sammanlagt över 100 000 kvadratmeter nu står inför rivning.

– Inte minst Alviks strand har de kvaliteter som efterfrågas i aktuell detaljplan. Det här är 30 år gamla byggnader som är väl placerade i stadsrummet. De motsvarar dagens politiska önskemål, ändå ska de bort.

BAKOM VÅR TIDS rivningar står ekonomiska och politiska incitament, så som löften om ökat bostadsbyggande, förväntan på hög komfort, en industrialiserad byggsektor och en fastighetsmarknad som fram till nyligen gick på högvär. Men också, som Lone-Pia Bach lyfter, bristande kunskap.

– Byggbranschen i stort saknar de omedelbara verktygen för att omdana dessa fastigheter med små medel. En ombyggnad kräver andra beräkningsmetoder än nybyggnad – man kan inte gå på listpriser.

Lone-Pia Bach pekar också på hur lagstiftningen är inriktad på nyproduktion till den grad att befintliga byggnader har svårt att leva upp till de tekniska kraven utan omfattande renoveringar.

– Dessutom är certifieringssystemen utformade för nyproduktion, och värderar sällan de redan använda resurserna. Avfallsmängderna får ingen större genomslagskraft i dessa system, trots att byggsektorn står för 25–30 procent av allt avfall i Sverige.

Hela byggsektorn tänker hållbarhet genom nybyggnad, konstaterar Lone-Pia Bach.

– Det finns inte i medvetandevärlden att man utgår från det redan byggda. Fastighetsägare är inte tillräckligt

kunniga i att förstå vad de äger – så de hamnar i händerna på konsult- och entreprenörbranschen. Byggsektorns konsulter har som helhet otillräckliga kunskaper om befintliga material och byggtekniker, och entreprenörer, ja de har inte samma vinstintresse här som vid exempelvis elementbyggen. Dessutom har vi politiker som inte är tillräckligt utbildade, utan ofta lutar sig mot de stora entreprenörerna.

Arkitektkåren är för dåligt utbildad i att läsa av historiska byggnader och se deras värden. Längre har kåren funnit det ointressant, menar Lone-Pia Bach.

– Dessutom har arkitekterna klivit ut från byggarbetsplatsen och tappar så kunskapsåterföring. Den får projektledaren i stället. Det leder till att arkitekter inte kan ställa kvalificerade frågor till andra konsulter, vilket krävs för att förflytta branschen. Tittar vi på utländska arkitekter så tar de ofta mycket större ansvar i byggprocessen. Det är ett risktagande, men det ger mandat och kunskap. Ett annat sätt att få till kunskapsåterföring är genom mer mentorskap på arkitektkontor – att lära sig från dem som kan. Inte lämna de unga i sticket.

YTTERLIGARE ETT SÄTT att fördjupa kunskaperna är genom restaureringsutbildningen på KKH, som de senaste åren fokuserat på efterkrigstidens fastighetsbestånd, inte minst dess vardagsmiljöer. Majoriteten av Sveriges byggda miljö är uppförd efter andra världskriget. Med större krav på återbruk förskjuts fokus till modernismens och postmodernismens byggnader.

– En av återbrukets största utmaningar är att hantera 1980-talets bestånd. 1970-talets energikris ledde till byggnader med låg våningshöjd och små fönster. I dag, när dessa byggnader utvärderas, så påstår man ofta att man inte har plats för tekniken. Men vi behöver tänka teknik på ett annat sätt. Nya mätverktyg visar att dagens system är överdimensionerat. Det kan leda till att även 1980-talets byggnader kan få nya användningsområden. Här behövs pilotprojekt!

Vikten av referensprojekt kommer upp i alla mina samtal, inte minst i samtalet med Josefin Larsson, ny affärsutvecklare för Tengbom byggnadsvård. Hon kommer senast från Wingårdhs där hon bland annat var uppdragsansvarig arkitekt för ombyggnaden av Nationalmuseum.

– Efter 16 år som arkitekt var Nationalmuseum mitt första antikvariska projekt, och ett omvälvande sådant. Jag fick vara arkitekt på riktigt! Analysera byggnaden och göra specialanpassningar, lösa de små problemen omsorgsfullt.

Vilka verktyg har vi och vilka kunskaper behöver vi för att omforma det befintliga?

Josefin Larsson arbetade med ombyggnaden i sex år, de första tre åren på heltid.

– Projektet var mycket komplext rent tekniskt – med krävande klimat- och luftsystem och många säkerhetsfrågor. På vägen insåg hela teamet hur hjärntvättade vi är i ett modernistiskt tänk, där allt ska lösas med gipsväggar och aluminiumreglar. Byggbranschen har ett fruktansvärt konservativt tänk kring byggmaterial och byggmetoder. Att arbeta med Nationalmuseum var en ögonöppnare. Erik Wikerstål var ett stort stöd i detta. Jo, man kan mura ett valv nu också.

Erik Wikerstål, då genom Wikerstål Arkitekter, stod för den antikvariska kunskapen i museets ombyggnad. Numera är kontoret och Erik Wikerstål en del av Tengbom som specialistkompetens inom kulturmiljö.

Josefin Larsson lyfter entreprenadformen som avgörande för att få till kvalitet och kunskap. Nationalmuseums ombyggnad var en generalentreprenad, vilket innebär att arkitekterna fick göra färdigt hela bygghandlingen innan entreprenören handlades upp.

– Vi jobbade direkt för byggherren, Statens fastighetsverk (SFV), och kunde alltid ha deras bästa för ögonen, till skillnad från det som händer i en totalentreprenad, då arkitekterna blir underkonsulter till entreprenören. Generalentreprenaden ger en större kontroll över slutprodukten, men det kräver också en insatt beställare som driver projektet.

I OMBYGGNADER FINNS en osäkerhetsfaktor för beställaren, då det är svårt att veta innan hur det kommer att gå. Det är svårt att kalkylera ombyggnader – för man kan stöta på oväntade saker.

– Det är enklare att räkna på att riva och bygga nytt. Det saknas nytänkande kalkylatorer och bra beräkningsmodeller. SFV har lång erfarenhet av ombyggnad i kulturfastigheter. Sedan är frågan också på vilken avskrivningstid man räknar. I Nationalmuseum hade vi 100-årsperspektivet som projektförutsättning.

Josefin Larsson ser ett behov av att certifiera ombyggnader och utveckla beräkningsmetoder för renovering. Det har redan blivit bättre än för fem år sedan. När vi fått till bättre beräknings- och certifieringsmetoder kommer ombyggnader att bli mer självklara.

– Ta till exempel garantierna: målar vi om fönstren eller byter glas – då har vi inga garantier. Medan nya fönster kommer med en garanti. Men hur ofta utnyttjas en sådan garanti?

Här borde försäkringsbolag kunna gå in och försäkra ombyggnader under vissa premisser.

På vägen insåg hela teamet hur hjärntvättade vi är i ett modernistiskt tänk, där allt ska lösas med gipsväggar och aluminiumreglar.

– Jag hoppas detta ska komma! Så att inte garantier fortsätter vara ett argument för att kasta ut äldre fönster i stället för att renovera, säger Josefin Larsson.

Vi pratar om reversibla lösningar. Om att rita in en flexibilitet redan från start och skapa utrymme för framtida förändringar.

– Det här med att allt ska vara underhållsfritt, det borde kallas underhållsomöjligt. Bra material håller över tid!

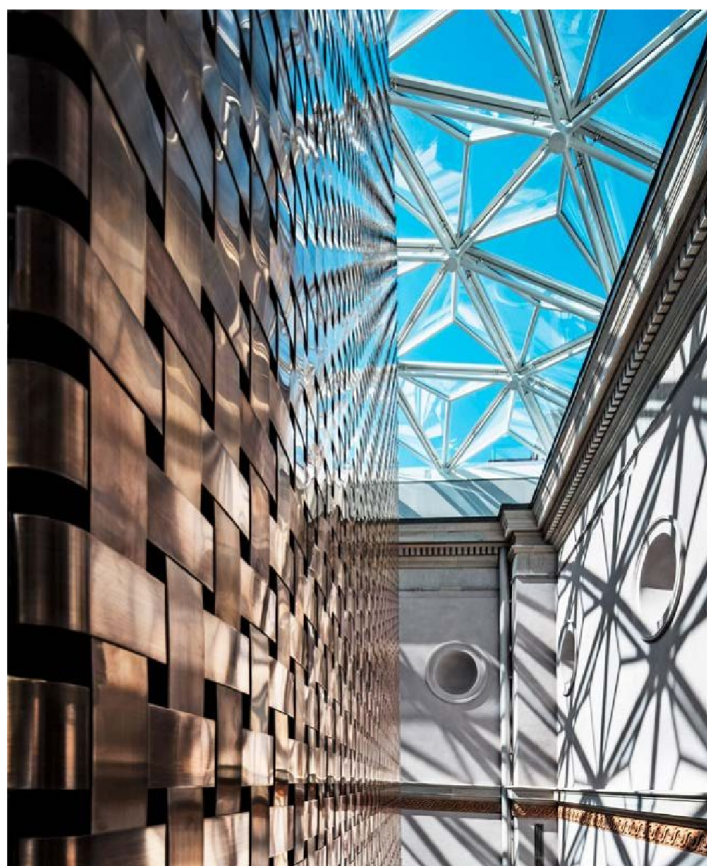
När jag frågar Josefin Larsson hur hon får med sig beställarna på att välja ombyggnad återkommer hon till just referensprojektet.

– Självförtroende mot beställaren kommer från referenser och kunskap. Åren på Wingårdhs danade mig. Vi hade så många referensprojekt att peka på när detaljer ifrågasattes. Kontoret som kollektivt hade enorm kunskap, liksom Tengbom, där jag nu är anställd. Det gav mig tryggheten att ta den rådgivande rollen och upplysa våra uppdragsgivare. Att dela med oss av vår kunskap, men också att hålla beställarna ansvariga för sin hållbarhetsprofil, fortsätter Josefin Larsson.

– Nu måste vi skapa denna kollektiva kunskapsbank inom hela kåren. Inte minst referenser gällande vardagsarkitektur. Här finns en pedagogisk uppgift.

– Som det ser ut nu så handlar i princip all utbildning – all diskussion, all mediering – om den nybyggda procenten av vårt bestånd. Se till tidskrifterna, som Arkitektur, ni visar mest nybyggnad. Även små förändringar måste lyftas.

– Läroplanen på utbildningarna måste ändras och det behövs professionaliseringsprogram för yrkesverksamma. Det måste finnas plats för kulturmiljö och transformation. Men också kunskap om antikvariska förhållningssätt, som restaureringsideologi. Som arkitekter måste vi se arbetet med vidareutveckling av det befintliga som självklart arkitektoniskt och inte luta oss mot antikvarier i allt.

Nationalmuseums återinvigning 2018 bidrog till ett förnyat intresse för restaurering och kompletterande nybyggnadsarkitektur. Foto: Nationalmuseum/Bruno Ehrh

Josefin Larsson fortsätter att axla ansvaret för Nationalmuseum, nu som byggnadens husarkitekt.

– Den förvaltande och rådgivande rollen som vi har som husarkitekter vill jag utveckla. Att vara beställarens stöd. Alla beställare borde ha en arkitekt för sitt bestånd, såväl allmännyttan som privata aktörer.

Torun Hammar har arbetat med ombyggnader hela sitt yrkesliv och är ordförande i Sveriges Arkitekters Kulturmiljøråd. Hon har aktivt drivit frågan om arkitekternas roll och ansvar i omställningen till att bygga mindre nytt, och varit den mest framträdande rösten i frågan de senaste åren.

– Arkitekter i dag har glömt bort 99 procent av den byggda miljön. Vi är bara intresserade av den där lilla plätten som vi ska skapa. Men all den redan befintliga materien – hur den fungerar tekniskt, materialmässigt, vad den har för möjligheter – det hör till arkitektens konst.

Antikvarier har varit duktiga på att skaffa sig utrymme i Sverige, med konsekvensen att fokus i ombyggnader ofta hamnar på vad som ska bevaras. Enligt Torun Hammar sker en sammanblandning mellan arkitektonisk och byggnadsantikvarisk kompetens som leder till en urholkning av arkitektens kompetens.

– Byggnadsantikvarieyrket härrör från en myndighetsroll som säkerställer samhällskrav. En ombyggnad är dock en förflyttning från ett tillstånd till ett annat, ett skapande. Vare sig det är en stor eller liten åtgärd så är förändringen en arkitektonisk uppgift.

NATIONALMUSEUMS OMBYGGNAD, där Torun medverkade på byggherresidan genom SFV, får stå som exempel för en sådan förflyttning. Projektets uppdrag var primärt att lösa logistik, akustik och teknik, snarare än en renodlad bevarandeuppgift. För Toruns del började uppdraget fyra år innan arkitekterna (Wingårdh Arkitektkontor och Wikerstål arkitekter) engagerades i ombyggnaden.

– Befintlig miljö är som en forskningsmiljö. Den kräver kunskap och den kräver tid. Branschens intresse för tävlingar kan här tvärtom urholka arkitekturen. En tävling är som en uppfinning, en liten månländare. Du kan inte tolka en komplex, befintlig miljö på några veckor. Att verka i det befintliga, det är forskning, säger Torun Hammar.

Frågan om tid kommer ofta upp i vårt samtal. Tiden som arkitekter hinner lägga ner i ett projekt, och tiden, samt de ekonomiska resurserna, som krävs för att kontoren ska kunna kompetensutvecklas. Men också tid i relation till arkitektens essens. Om vi inte har nybyggnad för ögonen, vilken är då arkitektens kärna och arkitektens roll? Vad betyder det när uppmärksamheten flyttar till inventering, platsnärvaro och förvaltning? Kan vi släppa bilden av byggnader som autonoma konstverk, för att i stället se arkitekturen som en föränderlig stödstruktur för livet som pågår?

– Ja! Tillbaka till framtiden! Var tappade vi den synen? Jo, under 1960-talets storskaliga produktion och dess industrialisering av byggandet. Då fanns en konsensus om hur man skulle bygga – entreprenörerna var starka, byggherrarna var starka, samhället var starkt. Man behövde inte gå ut på byggarbetsplatsen – nyproduktionen var standardiserad. Ritningarna gjordes på kontoret. Arkitekterna tappade kontakt med allt det platsbundna. Och där började vi tänka på vår roll som enkom nybyggnadsarkitekter.

Och nu har vi tävlingarna ...

– Ja, sen kom lågkonjunkturen och de senaste årtion-

denas intresse för estetik. Vi började se arkitektur som en produkt. Vi blev intresserade av tävlingar, och med det kom gestaltningen än mer i fokus. Där förlorades också arkitektens roll som byggherrens byggrådgivare. I det tappades mycket kompetens. Delar har övertagits av projektledare. Men även byggnadsantikvarierna har klivit in. De har en utarbetad metodik för värdering och är duktiga på att uttrycka den. Arkitekten måste återfå samhällets förtroende. Då hjälps det ju inte att vi överlåter den viktigaste punkten – förmågan att formulera, konkretisera och tolka den befintliga miljön helt till antikvarier. Ska jag jobba som arkitekt så måste jag ha en idé om historien. Jag förstår inte ens hur man kan rita kvalificerade ombyggnader utan att ha själv upprättat vårdprogram eller liknande utredningar.

Vårdprogram för in oss på förvaltningsarkitektur. Torun Hammar har tidigare varit både slotts- och husarkitekt för SFV – en omhändertagande roll som bygger på just platsnärvaro och kontinuerlig uppföljning.

– Förvaltningsarkitekt är en superintressant roll! Det är långa uppdrag där man blir sin beställares parhäst. Man är med och prioriterar åtgärder. Vad är rimligt i förhållande till den här byggnaden? Vilka är kostnaderna? Hur långsiktiga är hyresgästens önskemål? Ibland är det ett bra val att avstå från projekt, det är olyckligt om arkitekter alltid driver på dem.

TORUN HAMMAR BERÄTTAR om hur hon i arkitektrollen stått i provgropar, varit uppe på tak och funderat på skatskydd eller tittat på puts med konstruktörer och målarexpert (som för övrigt har helt olika syn på hur man löser fuktvandringar i murverk).

– Ombyggnad och förvaltning är inte arkitektur light, det är arkitektur plus. Här har grundutbildningarna i Sverige misslyckats med att ge arkitekterna verktyg för att ge sig in i den befintliga miljön, men också med att förstå de ekonomiska och juridiska förutsättningarna för vårt arbete med dem.

– Ofta styr ekonomiska incitament förutsättningarna för återbruk. Om en förvaltare inte lagt undan av inkomsterna, eller har för höga vinstkrav, står man sig slätt när renoveringsbehovet kommer. Kvalificerat underhåll inte upplevas ovanligt och kostsamt. Eftersom underhåll inte heller är en grund för hyreshöjningar väljer man att byta mer än vad som behövs, installera ny teknik och annat som bedöms som standardhöjningar, så att man kan öka hyran. Löpande underhåll kräver mer planering och närvaro än att byta allt på samma gång och hoppas att man inte behöver komma tillbaka på 30 år. Har man

Men all den redan befintliga materien – hur den fungerar tekniskt, materialmässigt, vad den har för möjligheter – det hör till arkitektens konststart.

inte egen drift- och underhållspersonal är det svårt. Som arkitekt bör man kunna detta – både de ekonomiska uppläggen och hur man bäst återanvänder byggnader – det blir otroligt handgripligt ganska snabbt. Ritningen behöver inte vara det främsta instrumentet, utan mer anvisningen och kunskapen om gångbara alternativ och praktik. Arbetet är mycket mer teamorienterat.

Vi har båda erfarenhet av att arbeta på beställarsidan i statliga organisationer, här framträder andra roller och tidshorisonter att verka från som arkitekt.

– En byggnads livscykel har många skeden där projekterande arkitekter i dag inte medverkar. Från att formulera behov till förvaltning och underhållsåtgärder. Arkitekter säger ofta att de är bra på tidiga skeden, men jag som har arbetat mer förvaltningsnära kan se att arkitekten sällan ens är med när förutsättningarna skapas. Det de definierar som tidiga skeden har ganska lite med projektuppbyggnaden och prioriteringarna att göra. Jag märker att det finns en längtan efter det djupet och den långa tidsaspekten, men den hänger ihop med något så konservativt eller kanske nördigt som förvaltningskunskap och förtroende.

– På den danska högskolan utbildar man många arkitekter för att man räknar med att de får plats också i andra roller i samhället, fortsätter Torun Hammar.

– När jag jobbat med projektledning har jag haft otroligt mycket mer kreativt utrymme än vad jag hade som arkitekt. Inom projektledning, i alla fall när den är en del av byggherrens egen organisation, är man med i det strategiska arbetet, utredningar, risk- och konsekvensbedömning. Och det tillsammans med en rad olika yrkeskompetenser. Två år senare handlar man upp en arkitekt. Projektledare, det är en jättebra arkitektroll. Eller varför inte förvaltare?

Joanna Zawieja är arkitekt och kritiker.